

Tien vogels die de wereld veranderden

Van Stephen Moss verscheen eveneens bij
Ambo|Anthos uitgevers

Het roodborstje
Het winterkoninkje
De zwaluw

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Stephen Moss

Tien vogels die de wereld veranderden

Vertaald uit het Engels door
Robbert-Jan Henkes

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 6213 2

© 2023 Stephen Moss

© 2023 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Robbert-Jan Henkes

Oorspronkelijke titel *Ten Birds that Changed the World*

Oorspronkelijke uitgever Faber

Omslagontwerp Janine Jansen op basis van

het ontwerp van Anna Morrison

Omslagillustraties © Antiquarian Images / Alamy Stock Photo (raaf);

© Old Imges / Alamy Stock Photo (duif);

© Aniko Gerendi Enderle (kalkoen);

© The Natural History Museum, London / Alamy Stock Photo (dodo);

© Pictures Now / Alamy Stock Photo (darwinvink);

© De Agostini Picture Library / Contributor (aalscholver);

© Antiquarian Images / Alamy Stock Photo (Amerikaanse
kleine zilverreiger); © Patthana Nirangkul / Alamy Stock Photo
(zeearend); © Florilegius / Alamy Stock Photo (ringmus);

© Universal Images Group North America LLC /

Alamy Stock Photo (keizerspinguïn)

Foto auteur © Gary Doak / Alamy

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Voor mijn dierbare vrienden Lucy McRobert en Rob Lambert
– geschiedkundigen, milieuactivisten en vogelaars –
in dankbaarheid

INHOUD

Inleiding 9

- 1 De raaf (*Corvus corax*) 17
- 2 De duif (*Columba livia domestica*) 49
- 3 De kalkoen (*Meleagris gallopavo*) 81
- 4 De dodo (*Raphus cucullatus*) 105
- 5 De darwinvinken (*Geospizinae* sp.) 131
- 6 De Humboldt-aalscholver (*Leucocarbo bougainvillii*) 165
- 7 De Amerikaanse kleine zilverreiger (*Egretta thula*) 193
- 8 De Amerikaanse zeearend (*Haliaeetus leucocephalus*) 217
- 9 De ringmus (*Passer montanus*) 243
- 10 De keizerspinguïn (*Aptenodytes forsteri*) 269

Dankbetuiging 297

Noten 299

INLEIDING

Iedereen houdt van vogels. Welk dier in het wild vangt onze ogen en oren meer, staat ons en iedereen in de wereld nader, is zo universeel als een vogel?

Sir David Attenborough

Wij mensen hebben altijd met vogels samengeleefd.

We hebben ze gejaagd en getemd voor voedsel, brandstof en vuur. We hebben ze omkleed met riten en religies, mythen en legenden. We hebben ze vergiftigd, vervolgd en vaak gedemoniseerd, maar ook opgehemeld in muziek, in poëzie en in beeldende kunst. En ondanks een toenemende en verontrustende ontkoppeling tussen de mens en de rest van de natuur blijven vogels een wezenlijke rol spelen in ons leven.

Tien vogels die de wereld veranderden vertelt het lange en veelbewogen verhaal van deze relatie, vanaf het begin van de geschiedenis van de mens, aan de hand van vogels uit alle zeven werelddelen, vogels die op een of andere manier door hun contact met ons de loop van de geschiedenis hebben veranderd.

Waarom vogels? Waarom geen zoogdieren of motten, kevers of vlinders, spinnen of slangen, of zelfs tamme dieren zoals paarden,

honden of katten? Allemaal hebben wij ze voor ons karretje gespannen en op een voetstuk geplaatst, allemaal maken ze integraal deel uit van onze geschiedenis en cultuur. Maar van alle wilde dieren zijn vogels de schepselen waarmee de mens in de loop der tijden de innigste, hechtste en meest gevarieerde band heeft gehad.

Dat komt deels door hun alomtegenwoordigheid. Op geen plek op aarde, van de polen tot aan de evenaar, zul je geen vogels aantreffen. Ze zijn overal, niet alleen in de ruimte, maar ook in de tijd. In alle vier de seizoenen kun je ze zien, en het grootste deel van het jaar kun je ze horen.

Maar dat verklaart niet alles over onze fascinatie voor vogels. Net als andere diersoorten – en zelfs levenloze voorwerpen zoals auto's – geven we vogels dikwijls menselijke eigenschappen, die we vervolgens hoog de lucht in steken (of juist diep de grond in boren).^{*} Van oudsher en in alle culturen vinden we sommige vogels lief en schattig en andere lelijk en agressief, ook al zijn we voor hen niet meer dan een lompe sta-in-de-weg waar ze meestal beter met een boog omheen kunnen vliegen.

Vogelzang bijvoorbeeld – en de heilzame uitwerking op ons gemoed – beschrijven we meestal in muzikale termen, met woorden als 'orkest' en 'ochtendkoor'. We denken dat de pauze zijn veren 'tentoonspreidt' voor ons en we lachen om het komische gekluns van pinguïns. En nu we toch bezig zijn: roofvogels noemen we 'genadeloze moordenaars', kraaien 'doortrapt', en gieren 'walgelijke lijkenpikkers', waarbij we voor het gemak maar even vergeten dat ze een uitermate nuttige functie vervullen door rot vlees en dierenkarkassen op te ruimen.

Onze fascinatie voor vogels houdt voornamelijk verband met twee

* Als we wilde dieren menselijke eigenschappen willen toedichten, komen we vaak bedrogen uit, merkte de Amerikaans schrijfster Polly Redford terecht op: 'Een vogel is net zomin van nature edel als een hond trouw is, een varken vraatzuchtig, een ezel koppig en een vos sluw.' *Raccoons and Eagles, Two Views of American Wildlife* (New York, E.P. Dutton, 1965).

karacteristieken: het feit dat ze kunnen vliegen en het feit dat ze kunnen zingen. Van de twee benijden we het meest hun vliegvermogen, waarvan de regels van Tweede Wereldoorlog-piloot en dichter John Gillespie Magee getuigen:

O! Ik ontvlood het knellend aards verband
En lach-verzilverd vloog ik boven rond...*

De kunst van vogels om het luchtruim te kiezen en uit te stijgen boven alles en iedereen, zo moeiteloos elegant en zo mijlenver verwijderd van wat wij kunnen, doet ze bij uitstek verschillen van ons aan de aardbodem gekluisterd bestaan. Het is een gave die we al sinds de prehistorie benijden en we zijn pas ongeveer een eeuw of twee in staat – eerst door de ballon van de gebroeders Montgolfier en daarna door het vliegtuig van de gebroeders Wright – om er een beetje bij in de buurt te komen.**

Zelfs nu we allang gewend zijn om in een vliegtuig te kunnen stappen en naar de verste uithoeken op aarde te vliegen, blijven we gefascineerd door trekvogels die ongemechaniseerd dezelfde tochten ondernemen en hun bestemming, heen en terug, zonder moderne navigatiesystemen weten te vinden.

Vogelzang is in veel opzichten zelfs nog meer met ons leven verbonden. Al vele duizenden jaren inspireert het muzikanten, dichters en talloze dagelijkse luisteraars. Onlangs heeft de wetenschap ontkent dat vogelzang ons onder meer zo raakt omdat ons humeur er werkelijk door verbetert.¹ Omgekeerd is het zingen voor de vogel zelf

* Vliegenier Magee kwam op negentienjarige leeftijd, in december 1941, om het leven toen zijn Spitfire tijdens een oefening met een andere Spitfire in botsing kwam. Zijn ontijdige dood maken deze regels uit zijn sonnet 'High Flight' nog pregnanter.

** Vreemd genoeg hebben twee vogelsoorten in dit boek, de dodo en de keizerspinguïn, het vliegvermogen verloren, een aanpassing die aanvankelijk voordelig was maar een nadeel werd toen ze geen verweer bleken te hebben tegen de mens en het verderf dat hij brengt, waardoor de ene is uitgestorven en de andere daar grote kans op maakt.

een strijd op leven en dood om rivalen weg te houden, een wijfje te lokken en zich voort te planten, en aldus zijn genenpakket aan zijn nageslacht door te geven voordat zijn eigen korte leven voorbij is.

Een derde reden waarom het leven van de vogels ons zo fascineert is dat hun gewoonten en gedrag zo op die van ons lijken. Hun gedrag, merkt cultuurhistoricus en schrijver Boria Sax op, lijkt soms wel op het ornithologische evenbeeld van de mensenmaatschappij.²

Maar wil dat zeggen dat vogels de loop van de menselijke geschiedenis hebben beïnvloed en de wereld zelfs hebben veranderd, zoals de titel van dit boek suggereert? Ik denk van wel. De verhalen belichten de enorme invloed die vogels of groepen vogels hebben gehad – en nog steeds hebben – op historische en huidige gebeurtenissen en op belangrijke aspecten van ons leven.

Die invloed varieert van langdurig, over de eeuwen heen, tot kortstondig, op specifieke, kritieke omslagmomenten. Vogels zijn verantwoordelijk geweest voor sociale omwentelingen, ze hebben onze blik op de wereld veranderd en op kritieke omslagpunten voor paradigmawisselingen gezorgd, en bovendien op zeer uiteenlopende terreinen, van economie tot ecologie.

De tien vogels die ik heb uitgekozen hebben elk betrekking op een wezenlijk aspect van ons bestaan: mythologie, communicatie, voedsel en gezinsleven, uitsterven, landbouw, natuurbeheer, politiek, hoogmoed en de klimaatcrisis. Allemaal belichamen ze onze hechte, voortdurende en steeds wisselende onderlinge band.

Het verhaal dat in dit boek wordt verteld is min of meer chronologisch van opzet, waarbij ieder hoofdstuk zich richt op één enkele vogel of groep vogels en die ruwweg door de tijd volgt.

Vanaf het moment dat Noach de RAAF losliet uit de Ark hebben vogels in het middelpunt gestaan van bijgeloof, mythologie en folklore. Daarom begin ik mijn verhaal in prehistorische tijden, toen dit forse en ontzagwekkende lid van de kraaienfamilie over het hele westelijk halfrond in scheppingsverhalen figureerde, van de inheemse Ameri-

kaanse stammen tot de noordse volkeren en de nomaden van Siberië. Maar de invloed van de raaf beperkt zich niet tot het verleden – nog steeds vormt hij onze blik op de wereld.

Ongeveer tienduizend jaar geleden, kort nadat de mens het jager-verzamelaarsbestaan inruilde voor dat van landbouw en neerstreek om gewassen te verbouwen en vee te houden, begon hij de wilde vogels om zich heen te temmen. Een daarvan was een schuwe rotsbewoner, de rotsduif, die eerst als pluimvee werd gehouden maar later vooral bekend werd omdat hij boodschappen over lange afstanden kon overbrengen. Zijn nakomeling, de verwilderde DUIF, is tegenwoordig over de hele wereld te vinden. Hij wordt vaak met de nek aangekeken, maar deze bescheiden vogel heeft veldslagen helpen winnen en heeft zelfs de loop van de twee wereldoorlogen beslissend veranderd.

Tamme vogels leveren niet alleen voedsel, maar ook geestelijk en sociaal soelaas. Een van de belangrijkste voorbeelden daarvan is de Amerikaanse KALKOEN – nog steeds het middelpunt van het kerstgebeuren in Groot-Brittannië en Europa, en van Thanksgiving in Noord-Amerika. De kalkoen wordt tegenwoordig op industriële schaal gefokt, wat steeds vaker tot bittere discussies leidt over de vraag of wij het recht hebben om andere levende wezens voor ons eigen geroef te exploiteren.

De naschokken en de prijs in mensenlevens van de Europese koloniale uitbuiting vanaf de vijftiende eeuw worden nog steeds gevoeld. Van de vele vogelslachtoffers van die tijd is de DODO het bekendst. Dit grote niet-vliegende familielid van de duif leefde vele duizenden jaren op het oceaaneiland Mauritius, maar wist de zeventiende-eeuwse invasie van mensen en de meeliftende dieren niet te overleven. Dit boegbeeld van uitsterving leert ons vandaag de dag waardevolle lessen over onze problematische verhouding tot bedreigde diersoorten en hoe wij ze kunnen behoeden voor hetzelfde lot.

De opkomst in de achttiende en negentiende eeuw van de nieuwe evolutiewetenschap dreigde het hele godsdienstige bouwwerk waar-

op de beschaving was gebouwd weg te slaan. Het omslagpunt was het jaar 1859, toen Charles Darwin zijn *Origin of Species* uitbracht, een boek dat onze blik op de wereld op z'n kop zette. Toch zullen we zien dat het niet Darwin zelf was maar de wetenschappers in zijn voetspoor die uiteindelijk het belang inzagen van de DARWINVINKEN als klassiek voorbeeld van het proces waarlangs de evolutie zich voltrekt.

Vaak wordt aangenomen dat de moderne landbouwindustrie na de Tweede Wereldoorlog van start ging. Maar meer dan een eeuw eerder werden de uitwerpselen van een gigantische kolonie Zuid-Amerikaanse zeevogels – de HUMBOLDT-AALSCHOLVER – al geoogst als mest, waardoor de intensieve landbouw een enorme sprong voorwaarts maakte. Als gevolg hiervan veranderde het landschap van Noord-Amerika en Europa definitief en begon de lange achteruitgang van akker- en weidevogels en levende natuur, en werd de manier waarop wij voedsel verbouwen, consumeren en beschouwen definitief ingrijpend veranderd.

Andere diersoorten werden ook bedreigd. De AMERIKAANSE KLEINE ZILVERREIGER werd slachtoffer van de modebranche toen zijn sierlijke broedpluimage dameshoofddekels en -jurken moest tooien en de gracieuze watervogel acuut dreigde uit te sterven. Mensen kwamen in opstand tegen die lichtzinnige wreedheid – en het vermoorden van natuurbeschermers door stropers – en richtten de eerste vogelbeschermingsorganisaties op, waaronder de Audubon Society in de Verenigde Staten en de Royal Society for the Protection of Birds (RSPB) in Groot-Brittannië. Dat neemt niet weg dat moedige natuurbeschermers, die zich overal op de wereld inzetten voor wilde dieren en hun leefomgeving, nog steeds voor hun idealen om het leven worden gebracht.

De AREND of ADELAAR moest van oudsher de kracht van landen en rijken symboliseren, eerst bij de oude Grieken en Romeinen, toen als embleem van het Heilige Roomse Rijk, van Duitsland en van Rusland, en ten slotte in de vorm van de Amerikaanse zeearend, als de nationale vogel van de Verenigde Staten. Maar adelaars hebben ook

een duistere kant, als wapen van fascistische regimes: eerst in nazi-Duitsland en tegenwoordig in de Verenigde Staten bij aanhangers van extreemrechts. Hoe deze machtige vogel symbool kwam te staan voor het slechtste in de mens is een van de meest onthutsende verhalen in dit boek.

Hoewel, het verhaal van een veldtocht tegen één enkel klein en alomtegenwoordig vogeltje is mogelijk nog schokkender. Staatslieden lijden niet zelden aan hoogmoed; almachtige despoten nog een graadje erger. Het verhaal van Mao is instructief: in zijn strijd met de natuur moest hij het onderspit delven. Zijn oorlog tegen de nederige RINGMUS roeide het beestje vrijwel helemaal uit maar had ook de dood van tientallen miljoenen van Mao's landgenoten tot gevolg.

Als laatste deelt de KEIZERSPINGUÏN, de enige vogel die broedt in de bitterkoude winter op Antarctica, inmiddels het lot van de hele mensheid, die zich halsoverkop de wereldwijde klimaatcrisis in stort. Komt de waarschuwing die de pinguïn afgeeft – afnemende populatie en dreigend uitsterven – te laat? Of weten wij, op één minuut voor twaalf, onszelf en de rest van de natuur weg te rukken van de rand van de afgrond?

Nooit is de noodzaak zo dringend geweest om ons te bezinnen op onze plek in de natuur. Alleen al in de loop van mijn leven zijn de vogelaantallen op de planeet gekelderd, als gevolg van een fatale combinatie van verlies van leefgebied, uitroeiing, vervuiling en de klimaatcrisis. Op dit moment resteert nog maar minder dan de helft van het aantal individuele wilde dieren – ook vogels – van dat in 1970.³ Intussen is het aantal mensen op de planeet meer dan verdubbeld, van 3,7 miljard tot inmiddels op de kop af 8 miljard.⁴

Ondanks de drastische afname blijft er een sprankje hoop: het besef dat vogels nog nooit zo belangrijk zijn geweest voor ons en ons voortbestaan op aarde. Wij zijn – wat we altijd al waren – afhankelijk van vogels, niet alleen voor voedsel, brandstof en veren, maar ook om ons begrip van de natuur te verrijken, waartoe zij ons door hun alomtegenwoordigheid het best kunnen introduceren.

Nu de huidige milieucrisis ons met huid en haar – en de hele natuur – in chaos en vergetelheid dreigt te storten, is dit het uitgelezen moment om ons te richten op de lange, veelbewogen en altijd boeiende relatie tussen mens en vogel. Misschien kunnen we voor de toekomst een betere band smeden.

Stephen Moss

Mark

Somerset

Verenigd Koninkrijk

I

DE RAAF

Corvus corax

En hij liet eene raaf uit, die dikwijls heen en weder ging, totdat de wateren van boven de aarde verdroogd waren.

Genesis 8:7

De schemer viel in op een vroege najaarsdag. Buiten voor haar huis in Boulder Canyon aan de Coloradorivier stond een vrouw te werken. Ze had moeite zich op haar werk te concentreren, want vlakbij was een grote zwarte vogel voortdurend hard aan het krassen.

De vogel kende ze – het was een raaf – maar zijn gedrag kwam de vrouw die middag bijzonder vreemd voor. Ze deed haar best zich er niets van aan te trekken maar de raafging steeds harder en indringender krassen. ‘Hij maakte een heidens kabaal,’ zou ze later zeggen.

Geïrriteerd keek ze op toen de raaf vlak over haar heen vloog. Hij landde op een dichtbijgelegen rotspunt, precies boven de plek waar zij aan het werk was. Toen pas zag ze waarom het dier zich zo vreemd gedroeg.

Tussen de rotsen, op nauwelijks zeven meter afstand, zat ineengedoken een dier, een poema, haar met zijn doordringende gele ogen recht aan te staren. De poema – vijftig kilo zwaar, meer dan de vrouw woog – maakte al aanstalten om te springen. De vrouw was een meter vijftig, ongeveer even groot en zwaar als een hert, de normale prooi van het roofdier. Als hij zou

aanvallen, zou ze op z'n minst ernstig letsel oplopen. Op z'n ergst zou ze het er niet levend afbrengen.

Snel liep de vrouw achteruit, weg van de poema. Haar kreten van paniek werden gehoord door haar man, die kwam aanrennen en de poema wist te verjagen.

Toen ze van de schrik bij was gekomen, vertelde ze dat ze door het oog van de naald was gekropen. Ze wist het zeker: 'Die raaf heeft mijn leven gered.'

De nieuwsmedia noemden haar ontsnapping miraculeus.¹

Laten we even teruggaan en niet kijken naar wat de vrouw denkt en voelt, maar naar de instincten en de motieven van de vogel. Waarom zou de raaf haar waarschuwen voor een mogelijk dodelijke aanval? En als er geen steekhoudende redenen te vinden is, wat is er dan aan de hand?

Sinds prehistorische tijden hebben wolven en raven samengewerkt bij hun jacht op voedsel, soms samen met jagende mensen, soms met jagende dieren. Raven zijn te klein om herten te doden: dat kunnen alleen wolven of mensen – of poema's.

Maar voornoemde zware zoogdieren kunnen iets niet wat de raaf wel kan: vliegen. Alleen de raaf kan een groot gebied verkennen, een potentiële prooi vinden en terugkeren om de jagers naar het doelwit te gidsen. Als de jagers succesvol zijn, volgt een feestmaal, en als dat afgelopen is, blijven er restjes achter met genoeg vlees op de botten om de raaf een lekker maaltje te laten meepikken.

Het mag dus de schijn hebben dat de raaf het goed bedoelde, maar zit de vork niet veeleer andersom in de steel? Is het niet waarschijnlijker dat de raaf de poema expres naar de vrouw toe lokte, in de hoop dat hij een prooi aan de haak zou slaan? Dan konden poema en raaf naar hartenlust hun buikje voeten. De vooraanstaande ornitholoog Bernd Heinrich, die voornoemd verhaal vertelt in zijn boek *Mind of the Raven*, merkt op: 'Alles wat ik weet over raven wijst erop dat ze niet alleen communiceren met elkaar, maar ook met jagers, om te delen in de buit.'²